

RÉSUMÉS / SAMENVATTINGEN / SUMMARIES

MADELEINE FRÉDÉRIC

EMANCIPATIE EN VERVREEMDING VAN DE VROUW De wereld van de fictie

De Belgische literatuur met betrekking tot de oorlog van 1914-1918 is een bijzonder rijk onderzoeksveld dat - vergeleken met de Franse productie - nog al te vaak verwaarloosd wordt.

Alleen al de omvang van de romanproductie logenstrafte de klachten van Jean Norton Cru over de schrale Franse literaire oogst. Alle verhoudingen in acht genomen weegt de romanproductie zowel kwantitatief als kwalitatief door, zowel omwille van de waarde van bepaalde getuigenissen als vanwege de verschillende invalshoeken. Zowel soldaten, dokters, verpleegsters als burgers komen aan bod en de romans spelen zich af aan het front, in het bezette België, of in een toevluchtland (Frankrijk of Engeland).

De productie van de jaren 1920 verschilt duidelijk van die van de jaren 1930, vooral met betrekking tot de oorlogsthema's en het patriottisme. Het gaat zelfs zover dat sommige auteurs van hun publiek een andere manier van lezen verwachten. Toch moet worden geconstateerd dat minstens één kwestie buiten deze evolutie blijft: de emancipatie van de vrouw. In de romans, ook als ze door vrouwen worden geschreven, komt een heftig verzet tegen de toenmalige realiteit tot uiting. Vernieuwende ideeën omtrent werk, opleiding voor vrouwen, zelfstandigheid, het evenwicht tussen de verhouding man-vrouw, de invloed van de feministische eisen... dringen niet door. Het is opmerkelijk hoe traditioneel de visie op de vrouw blijft: ze is de vervanging voor de moeder (verpleegster, ziekenverzorgster, tedere en zichzelf wegcijferende kameraad in het ongeluk...), maîtresse of hoer. De onderwerpen zijn dus erg beperkt. De romans weerspiegelen geenszins een langzaam maar zeker wijzigende situatie.

Als de emancipatie zich aandient is dit slechts tijdelijk en afhankelijk van zuiver conjuncturele factoren. Met de beëindiging van het conflict moet de vrouw weer van het toneel verdwijnen. Ze dient zich (weer) te wijden aan de echtelijke haard of zich te verwijderen van deze wereld (hetzij door het noviciaat, hetzij door haar fysieke eliminatie). Ondanks de periode van beroering blijkt dit vertoog weinig menselijk en bijzonder behoudsgezind te zijn: tussen realiteit en fictie gaapt een kloof.

MADELEINE FRÉDÉRIC

FEMALE EMANCIPATION AND FEMALE ALIENATION The world of fiction

Belgian literature concerning the 1914-18 conflict constitutes a particularly rich field for investigation, even if it has been all too often neglected compared with French writing.

Even if one limits oneself to the genre of the novel, it is sufficient to contradict the regrets of Jean Norton Cru who deplored the limited French creative writing on the war. In proportional terms, the works are impressive not merely in quantitative terms, but also qualitatively, both through the value of their personal statements and the highly diverse forms of evidence which they provide through their portrayal of the combatants (soldiers, doctors, nurses) as well as civilians and through their locations, be it the front, occupied Belgium or exile in France or England.

Even if it is possible to detect a difference between the writings of the 1920s and those of the 1930s, notably relating to the themes of war and patriotism, even to the extent that some authors demand of their readers a new form of reading, one nevertheless cannot avoid the conclusion that one question at least remained immune from this evolution : that of female emancipation. The novels, even when they are written by women, seem to demonstrate a dogged refusal to recognise the reality of the moment. They all show themselves to be to a greater or lesser degree impermeable to the emerging new ideas : female work, education and autonomy, a rebalancing of male-female relations, the impact of feminist demands... The vision of the woman remains the highly traditional one : mother substitute (nurse, carer, sympathetic and discreet companion in suffering), mistress or whore, the limits imposed on female roles remain very restrictive. The novels fail to reflect a situation which is evolving slowly but certainly.

Emancipation, when it is presented, is merely temporary and circumstantial. Once the war ends, the woman who had occupied a prominent role must necessarily retreat (by entering or returning to the marital home) or disappear from the world (be it through entering as a novice into a religious order or simply through their physical disappearance). These constitute however shivering and retrograde forms of rhetoric in a time of rapid change. A constant disjuncture is evident between the reality and the fiction.

CÉCILE VANDERPELEN

VOORWERP OF ONTWERP, NOOIT ONDERWERP

De vrouw en de katholieke literatuur, 1918-1930

De Belgische katholieke schrijvers verdedigden na de oorlog van 1914-1918 in meerderheid een star katholicisme. Hun vrouwelijke personages waren het tegendeel van de *'garçonne'*, het hedonistische symbool van de dulle jaren. Hun inspiratie vonden ze bij de traditionele Franse schrijvers, Charles Maurras in het bijzonder, en ze wezen de 'vrouwelijkheid' af. Deze stond voor hen gelijk met de romantiek met zijn nadruk op gevoel, introspectie en intuïtie. Verhard door de oorlog voelden deze auteurs de behoefte hun viriliteit te bewijzen en zij propageerden de superioriteit van rede en daadkracht.

Deze auteurs streefden een maatschappelijke hervorming na, met een terugkeer naar de traditionele en christelijke waarden, gesteund op de belangen van de gemeenschap en van het gezin. Het primaat van het gezin maakte iedere emancipatie van de vrouw onverdraaglijk. Daarom werden de ‘ambitieuze’ vrouwen in de katholieke romans van die tijd - met name in de werken van Henri Davignon - sterk gestigmatiseerd. De vrouw diende zich te beperken tot haar rol als moeder en echtgenote, zij moet zacht en nederig zijn en de uiterlijke kenmerken van vrouwelijkheid bewaren.

De katholieke auteurs lieten hun stem horen in het natalistische discours van die tijd en riepen de vrouw op het land te herbevolken. Deze ‘plicht’ werd weerspiegeld in de werken van Carlo de Mey, Luc Hommel, Pierre Nothomb en Henri Davignon. De twee laatsten benadrukten vooral de opofferende functie van de vrouw. Het was van belang dat het vrouwelijke wezen zich opofferde, teneinde voor haar gezin en vooral voor haar echtgenoot het heil en de verlossing veilig te stellen. Deze visie op de vrouw impliceerde dat zij zich onmogelijk aan schrijverstaken kon wijden, iets wat haar evenals het beroep van jurist recht tot spreken zou geven. Toch stond het de vrouw vrij te schrijven als dit een bekrachtiging was van het mannelijke discours dat de vreugden van het moederschap verkondigde. Een handvol vrouwen conformeerde zich aan deze conventie en in de *Revue belge* behandelen zij als echtgenotes van katholieke notabelen de plichten die hun ‘van nature’ toebehoorden.

CÉCILE VANDERPELEN

OBJECT OR PROJECT, NEVER SUBJECT

Women and Catholic Literature 1918-1930

The Belgian Catholic writers of the post-First World War era advocated an intransigent Catholicism, choosing to create female characters categorically opposed to the so-called *garçonne*, the hedonistic symbol of the 1920s. Inspired by traditionalist French writers and in particular by Charles Maurras, they rejected ‘femininity’, associating it with Romanticism with its concomitant emphasis on emotion, introspection and intuition. Instead, hardened by the war, these writers felt the need to affirm their virility and to emphasise the primacy of reason and of action.

As advocates of a reorganisation of society which would be founded on a return to Christian and traditional values, these men sought to create a society based around the interests of the collectivity and of the family. The pre-eminence which they accorded the institution of the family excluded any concept of female emancipation; hence the manner in which ambitious female characters are so strongly condemned in the Catholic novels of the era, notably those of Henri Davignon. Instead, the woman must limit herself to the roles of wife and mother, demonstrate female qualities of softness and humility and preserve the physical attributes of femininity.

Incorporating the natalist discourse of the era, these Catholic writers such as Carlo de Mey, Luc Hommel, Pierre Nothomb and Henri Davignon called on women to participate in the repopulation of the country. Nothomb and Davignon particularly stressed the sacrificial function of women : it was necessary for the female to sacrifice herself in order to ensure for her household and her husband salvation and divine redemption. This vision of the woman's role excluded the possibility of a woman becoming a writer, a profession which, like that of a lawyer, would give her the right to speak for herself. Nevertheless, women could write in order to endorse a male discourse of celebration of the joys of maternity. A small number of women took up this duty : as the wives of Catholic notables, they expressed through the columns of the *Revue belge* the duties inherent to their feminine nature.

RIA CHRISTENS

SOCIALEMENT ENGAGÉES ET CÉLIBATAIRES

Les travailleuses sociales en Flandre dans les années 1920-1930

Le développement séparé des organisations féminines sociales chrétiennes fit fonction dans les années 1920-1930 de levier qui ouvrait un large domaine de travail social pour les femmes. A travers trois portraits cet article illustre le rôle, l'activité et le mode de vie des femmes qui s'engagèrent socialement en dehors des murs d'un cloître. Dans le monde féminin catholique, elles furent dénommées 'travailleuses sociales'. La génération qui se forma pendant la Première Guerre mondiale partageait la conviction qu'un mouvement de femmes catholiques n'avait une chance de réussite que s'il était dirigé par des femmes. Le développement concret de l'organisation et le service social y afférent étaient possibles grâce à l'effort de forces spécialisées et de femmes qui exerçaient déjà une fonction sociale. Le caractère semi-professionnel du travail social était d'ailleurs à remarquer. Le profil des travailleuses sociales flamandes reste provisoirement diffus et même paradoxal : leur activité semble être construite sur la tradition de la charité bourgeoise, leur mode de vie et leur conviction présentent des traits féministes, mais par leur dévouement total et leur célibat, elles pencheraient du côté des religieuses actives. De plus, l'opinion catholique leur fit sur mesure une auréole de 'maternité spirituelle'. Le rôle sociétal que les travailleuses sociales remplirent dans le monde féminin catholique en tant que personnages de transition, fut peut-être sous-estimé jusqu'à présent.

RIA CHRISTENS

SOCIALLY ENGAGED AND UNMARRIED

Social workers in Flanders in the 1920s and 1930s

The separate development of Christian women's social organisations served as a stimulus to the emergence of a broad sphere of social work for women. Through three portraits, this article illustrates the roles, activities and lifestyles of those women

who achieved a social engagement outside of the walls of the cloister and who in the Catholic women's world came to be termed 'social workers'. The generation which came of age during the First World War was united by the belief that a Catholic women's movement could only be successful if it was directed by women. The concrete development of its organisation and of the social activities which it provided was possible due to the role played by 'professionals' and by women who were already active in this sphere. It is the semi-professional character of this social work which is its remarkable feature, though in this transitional stage the profile of these Flemish social workers remained diffuse and even paradoxical. Their activities appeared to be rooted in bourgeois traditions of charity; yet their lifestyle and convictions displayed feminist traits; while by their unconditional commitment and their celibate status they leaned towards the non-contemplative religious orders. Moreover, Catholic opinion rapidly invested them with an aura of 'spiritual motherhood'. The social role which these social workers played as intermediary figures within the Catholic women's world has perhaps hitherto been insufficiently recognised.

CATHERINE JACQUES & CLAUDINE MARISSAL

VROUWEN WORDEN BURGERS : EEN LEERPROCES

De gemeenteraadsverkiezingen in de Brusselse agglomeratie, 1921-1938

De wet van 15 april 1920 voerde kort na de Eerste Wereldoorlog het vrouwenstemrecht in op gemeentelijk niveau. Deze wet vormde een compromis tussen katholieken, socialisten en liberalen rond het algemeen stemrecht voor mannen. Het vrouwenstemrecht kwam er niet uit een bekommernis om gelijkheid. Integendeel, de liberalen en socialisten vreesden vooral het zogenaamd conservatief (stem)gedrag van vrouwen, dat de bekomen verworvenheden in gevaar kon brengen. De katholieken daarentegen kantten zich tegen elke emancipatie van de vrouw maar zagen in hen potentiële kiezers die een tegenwicht konden bieden tegen de effecten van het algemeen stemrecht voor mannen.

Na de invoering van het vrouwenstemrecht op gemeentelijk vlak creëerde elke partij specifieke structuren voor de politieke propaganda en -opvoeding van de vrouwen. De BWP richtte een Nationaal Comité voor Vrouwenactie en de Socialistische Vooruitziende Vrouwen op (de vrouwenafdeling van het Verbond der Federaties van socialistische Mutualiteiten). Qua principes en doelstellingen deelde deze beweging de partijvisie op de rol van de vrouw in de samenleving. In het begin van de jaren twintig kwam de Nationale Federatie van Liberale Vrouwen tot bestand. Deze vrouwelijke elite die moest waken over de politieke organisatie van de liberale vrouwen. Ook moest zij het eisenprogramma van de vrouwen opstellen en voorleggen aan de partij. De katholieke partij deed een beroep op reeds bestaande vrouwenorganisaties. Onder deze drie partijen bestond er weinig onderscheid in de verkiezingspropaganda voor vrouwen. Systematisch

werden hun kwaliteiten als huishoudster, moeder van een gezin of liefdadigheidswerkster in de verf gezet.

Toen de vrouwen op 24 april 1921 voor het eerst naar de stembus trokken, wachtten de waarnemers vergeefs op de voorspelde politieke ommekeer. Toch moesten de vrouwen nog tot 1948 wachten om op provinciaal en nationaal niveau stemrecht te krijgen. Het aantal verkozen vrouwen in de gemeenteraden bleef onbeduidend : tijdens het interbellum en zelfs nog daarna werden de zetels in de gemeenteraden in grote meerderheid door mannen ingenomen. Waren de partijen door de verkiezingsuitslagen van 1921 gerustgesteld ? Merkten zij dat het er voor de vrouwelijke kiezers weinig toe deed of er vrouwen op de kieslijsten stonden ? Hoe het ook zij, bij de daaropvolgende verkiezingen was de dynamiek van 1921 ver te zoeken en het begin van een mogelijke integratie werd in de kiem gesmoord.

Het geringe aantal vrouwelijke verkozenen wijst ofwel op een gebrek aan kandidaten, ofwel op het feit dat zij niet op verkiesbare plaatsen stonden. Zowel liberale als socialistische vrouwelijke militanten stelden het slechte onthaal vanwege de mannelijke politici aan de kaak. Ook verweten zij het de vrouwen zelf dat deze niet probeerden een goede plaats te verkrijgen binnen hun partij. Vrouwen toonden zich wel veel actiever bij liefdadigheidswerken. Vele vrouwen die een politieke carrière stantten, hielden zich bezig met 'goede werken' voor de kinderen, de bescherming van de moeders en het onderwijs. Ook in de gemeenteraad bekleedden vrouwen posten die in verband stonden met kinderen en liefdadigheid. Zelfs de meeste feministen beschouwden het lokaal vlak als een natuurlijke verlenging van de huiselijke sfeer. Bijgevolg veranderde er aan de traditionele rolverdeling niets fundamenteel. Kennelijk zagen vrouwen hun deelname aan het politieke leven eerder als een uitbreiding van hun rol in het gezin naar het niveau van het 'gemeentelijk huishouden'.

CATHERINE JACQUES & CLAUDINE MARISSAL
THE APPRENTICESHIP OF FEMALE CITIZENSHIP
Communal Elections in the Brussels Agglomeration, 1921-1938

In the aftermath of the First World War, the law of 15 April 1920 accorded women the vote in communal council elections. The product of a compromise between the Catholics, Socialists and Liberals which had led to the introduction of universal manhood suffrage, this measure of women's suffrage was not regarded in the same way by the three political parties. On the contrary, the Socialists and Liberals feared above all that the allegedly conservative loyalties of women would imperil the advances which they had obtained; while the Catholics for their part, though opposed to any form of female emancipation, saw in women potential electors capable of counterbalancing the effects of the introduction of universal manhood suffrage.

With the establishment of women's suffrage at a communal level, each party established specific structures responsible for propaganda and the political education of women. The Socialist Belgian Workers Party created a National Committee of Feminine Action and a women's section of the National Union of Mutualities was also established. Both in their principles and their objectives, these women organisations reflected closely the party's vision of the rôle of women in society. The Liberals for their part took a number of decisions to organise Liberal women. At the beginning of the 1920s, the National Federation of Liberal Women was created. It was composed of a female elite who were supposed to supervise the political organisation of female Liberals and was made responsible for presenting to the party a detailed programme of female demands. Finally, the Catholic Party made use of the existing women's organisations which for the most part had already proved their effectiveness. The electoral propaganda addressed to women by the three parties was in its content very similar. All three consistently appealed to women in their roles as housewives, mothers or charitable workers.

When on 24 April 1921 women went to vote for the first time, the expected political upheaval failed to occur. Nevertheless, women had to wait until 1948 before obtaining the right to vote at a provincial and parliamentary level. As far as those elected to the communal councils are concerned, women obtained only a derisory representation on the communal councils : the large majority of the communes retained an exclusively male council throughout the interwar years or even afterwards. Did the 1921 elections serve to reassure the parties and did they recognise that presenting female candidates had little impact on their ability to win female votes? Whatever the case, the energy shown in 1921 did not reoccur during the subsequent electoral campaigns and the tentative attempt to integrate women into politics came to an end.

The absence of female communal councillors signified either that there were no female candidates or that the female candidates were placed in hopeless positions on the electoral lists. Female Liberal and Socialist militants were united in deploring not merely the hostility shown by men towards women who became active in political life but also the failure of women to make their presence felt within their party in so far as elections were concerned. In particular, they complained that women did not participate when they had the opportunity in the primary elections which determined the composition of the electoral lists. The interest of women was devoted much more to charitable social work, a field in which they displayed much energy. Indeed, among those women who did undertake a political career, one finds many female charitable workers active in fields such as children's work, the protection of mothers and education. Within the communal councils women were similarly active in those areas concerned with children and charitable work. Even for the majority of feminists, the commune was regarded as the natural extension of the family sphere, enabling women to be active within it without fundamentally threatening the conventional division of gender roles.

Thus, what took place was less the entry of women into politics than the extension of their family role to the 'communal household'.

NATHALIE BOTTELDOORN & LEEN VAN MOLLE

LA POLITIQUE COMMUNALE COMME TERRAIN D'APPRENTISSAGE ?

Les femmes dans les conseils communaux de Flandre orientale, 1920-1940 : une esquisse

Dans quelle mesure l'accès des femmes belges à la politique communale à partir de 1921 a-t-il été un maillon dans le processus progressif de l'émancipation politique des femmes ? La réponse à cette question semble être négative, après une étude détaillée pour la province de Flandre orientale dans l'entre-deux-guerres. L'introduction du droit de vote des femmes au niveau communal n'a pas eu pour conséquence une entrée progressive des femmes en politique.

Très peu de femmes de Flandre orientale se proposèrent comme candidates pendant l'entre-deux-guerres, en moyenne à peine 2,4 % des places disponibles sur les listes; moins d'un quart des candidates a aussi siégé effectivement dans un conseil communal après les élections. L'augmentation du nombre des femmes élues entre 1921 et 1938 fut insignifiante : 33 en 1921, 35 en 1938. Les quelques femmes engagées politiquement n'ont donc pas rempli de fonction exemplaire avec un effet de multiplication. Les femmes dans la politique communale restèrent une curiosité.

Les listes électorales catholiques attirèrent proportionnellement bien plus de femmes élues que les autres listes. Les candidates catholiques et surtout libérales étaient en moyenne plus âgées (+ de 40 ans, même + de 50 ans) que les candidates socialistes (+ de 30 ans). Les conseillères socialistes communales étaient presque sans exception, mariées. Mais le parti catholique opta de plus en plus pour les femmes célibataires dans la politique, en analogie au discours dominant que la femme mariée était renvoyée vers ses obligations familiales comme épouse et mère. D'ailleurs, un peu plus de la moitié des femmes élues étaient inscrites comme 'femmes au foyer' ; les autres travaillaient dans l'agriculture, l'industrie (textile) ou le secteur tertiaire, dont de nombreuses rentières catholiques et libérales.

Sur les quatre années électorales, on compte 17 % de candidates féminines qui furent au moins deux fois candidates pour un siège au conseil communal. 38 % parmi elles furent élues plus d'une fois. Durant la période complète de l'entre-deux-guerres, 28 des 125 membres féminins des conseils communaux en Flandre orientale ont exercé la fonction d'échevin ou de bourgmestre. En 1921, une bourgmestre est élue parmi les 297 communes de Flandre orientale. Six ans plus tard, elles sont trois, en 1932 et en 1938, respectivement cinq et six. Mais le passage au conseil provincial et au Parlement ne s'ensuivit quasiment pas. Pendant l'entre-deux-guerres, à peine deux femmes

siégèrent dans le conseil provincial de Flandre orientale. Toutes les deux (socialistes) firent en même temps partie du conseil communal gantois. Une des deux se retrouva au Parlement : la bourgmestre de Huise, la Baronne Agnès della Faille, sénatrice de 1946 à 1949 de l'arrondissement d'Audenaarde-Alost. L'argumentation masculine en 1919-1920 que la politique communale pour les femmes devait être considérée comme un apprentissage pour éventuellement plus tard participer à la politique provinciale ou nationale, n'a donc pas eu d'effet.

NATHALIE BOTTELDOORN & LEEN VAN MOLLE
COMMUNAL POLITICS AS A TRAINING GROUND ?

Women in the local council chambers of East Flanders 1920-1940 :
an investigation

To what extent did women's participation in communal politics from 1921 onwards serve as a stage in the progressive process of women's political emancipation ? The response to this question would seem to be a negative one on the basis of a detailed study of the province of East Flanders in the inter-war period. The introduction of women's suffrage at a communal level did not serve as a staging-post for the entry of women into politics.

Very few women of East Flanders put themselves forward as candidates in the inter-war period, constituting scarcely 2.4 % of the places available on the electoral lists. Moreover, less than one quarter of the female candidates were actually elected to the communal councils. The increase in the total number of women elected between 1921 and 1938 was unremarkable : 33 in 1921 and 35 in 1938. The few examples of politically-engaged women therefore failed to serve as an exemplary model to be followed by others. Women in communal politics remained no more than a curiosity.

The Catholic electoral lists contained proportionately considerably more elected women than the other lists. The Catholic and, more especially, the Liberal candidates were also on average older (aged over 40, or even 50) than the Socialist ones (who were aged over 30). Moreover, though the Socialist female communal councillors were almost without exception married, the Catholic Party increasingly chose unmarried women, reflecting their oft-voiced conviction that married women should remain in the home performing the roles of a wife and mother. Slightly more than half of the woman elected declared themselves to be 'housewives'; while the others were active in agriculture, industry (i.e. textiles) or the tertiary sector, including numerous Catholic and Liberal women of independent means.

Over the four electoral campaigns, 17 % of the female candidates stood at least twice for a seat on the communal council, of whom 38 % were elected more than once. Throughout the entire inter-war period, 28 out of the 125 female communal councillors

in East Flanders occupied the office of alderman or mayor. In 1921 only one of the 297 communes of East Flanders had a female mayor; six years later there were three and in 1932 and 1938 five and six respectively. But progress to the provincial council or to the National Parliament was almost unknown : during the inter-war period only two women (both of whom were Socialist members of the Gent communal council) sat on the East Flanders provincial council. Only one woman reached the national parliament : from 1946 to 1949 the female mayor of Huise, the Baroness Agnes della Faille, was a senator for the electoral district of Oudenaarde-Aalst. The argument advanced by men that participation in communal politics would serve as a training-school for women in order that they might subsequently participate in provincial and national politics therefore proved to have no effect.

LAMYA BEN DJAFFAR

DE VROUWEN EN DE NIEUWE ORDE IN FRANSTALIG BELGIË, 1936-1945

Het rexistisch discours in het verwarde politieke klimaat van het interbellum is weinig origineel. Ook al is Rex een jonge partij, toch onderschrijft zij een conservatieve visie op de rol van de vrouw. Deze visie werd alom verbreid door de katholieke zuil waaruit het rexisme voortgekomen is. Beide waren voorstander van de terugkeer van de vrouw naar de haard, als hoedster van het gezin. De rol van de moeder werd bewierookt, men eiste stemrecht voor vrouwen en een herwaardering van het gezin. Het rexisme leunde aan bij de rechtervleugel van de katholieke partij met betrekking tot het gezinsstemrecht. Toch onderscheidde het rexisme zich van de katholieke partij door zijn extreme maatregelen inzake echtscheiding, de strijd tegen abortus en contraceptie. Ook in de analyse van de oorzaken van de crisis waren er verschillen : deze werd volgens de rexisten veroorzaakt door de toenemende denataliteit in België. De oorlog versterkte deze visie op de vrouw nog. Haar sociale universum werd beperkt tot het huis, terwijl zij nog enkel rechten kon laten gelden in functie van haar plichten tegenover de gemeenschap en haar echtgenoot.

De opname van rexistische vrouwen in de Sociale Dienst van de beweging verliep tijdens het interbellum eerder anarchistisch en hun acties bleven beperkt. 1942 ging de leiding van de partij over tot de oprichting van een vrouwenafdeling. Na een periode van besluiteloosheid kwam er enige structuur in het *Mouvement féminin rexiste (MFR)* en de *Jeunesses féminines* : er ontstond een hiërarchie en er werd alsmaar meer met de Duitse overheid gecollaboreerd. Gedurende het laatste oorlogsjaar besliste de leidster van de *MFR*, Renée Demeter, tot de herstructurering en reorganisatie van de *MFR*. Zij werd clausen beïnvloed door Duitse afgevaardigden die haar aanmoedigen tot meer autonomie tegenover de leiders van Rex, Matthys en Collard. Deze reorganisatie kreeg vorm in een nieuw organisme : de *Ecole Marie de Bourgogne*. De *MFR* werd omgevormd tot een vrouwelijke Waalse organisatie onder leiding van Jeanne Degrelle, de zuster van

de leider van Rex. Léon Degrelle gebruikte het *MFR* doelbewust als middel om zijn hegemonische ambities in de Belgische collaboratie veilig te stellen. Daartoe creëerde hij met name het *Bataillon féminin de la Croix-Rouge* en infiltreerden rexistische vrouwen in de *Maisons wallonnes*.

Bij de bevrijding werden vele vrouwelijke militanten gearresteerd, berecht en gevangengezet wegens politieke en militaire collaboratie. Velen van hen werden voor het leven uit hun burgerrechten ontzet. Het onderzoek van procesdossiers heeft uitgewezen dat deze militanten uit de middenklasse kwamen, dat hun engagement door hun familie beïnvloed was, dat zij tot gelovige families behoorden en dat er een sterke ideologische endogamie bestond.

LAMYA BEN DJAFFAR

WOMEN AND THE NEW ORDER IN FRANCOPHONE BELGIUM, 1936-1945

The discourse of the extreme-right Rexist movement adopted in a fairly conventional form the ideas common to the unsettled political climate of the inter-war years. Though a newly-founded party, Rexism embraced the conservative vision of the role of women which was widely disseminated by the Catholic Party from which Rex had emerged. Both advocated the return of women to the home as the guardians of the family, glorified the role of the mother, demanded the vote for women and sought to elevate the importance of the family. Rexism allied itself with the right wing of the Catholic Party through its wish to create a 'family vote'. But it also distinguished itself from the Catholic Party through its advocacy of extreme measures on matters such as divorce and campaigns against abortion and contraception as well as in its analysis of the crisis which, for the Rexist, had culminated in the decreasing levels of natality in Belgium. The war years served to reinforce this vision of the woman's role. The social universe of women was reduced still further to the household while their rights were envisaged only as a function of their duties to the community and to their husbands.

During the inter-war years, the involvement of women in the Social Services of the movement was carried out in a highly anarchic manner and their activities were highly isolated. It was only in 1942 that the headquarters of the party decided to create a women's movement. After an initial uncertain period, the Rexist Women's Movement (*MFR*) and the Feminine Youth were established with an organisational hierarchy and collaborated ever more closely with the German authorities. During its last year of operation, the leader of the *MFR*, Renée Demeter, under the influence of the German women's representatives who encouraged her to become more autonomous from the leaders of Rex, Matthys and Collard, decided to restructure and reorganise the *MFR*. To this end, a new institution, the Marie de Bourgogne School, was created while the *MFR* was brought under the authority of a Walloon women's organisation directed by

Jeanne Degrelle, the sister of the leader of Rex. For his part, Léon Degrelle consistently used the *MFR* as a means of advancing his hegemonic ambitions within the world of Belgian collaboration : to this end, he created in particular the Women's Battalion of the Red Cross and infiltrated Rexist women into the network of *Maisons wallonnes* (Walloon Houses).

At the liberation, numerous female militants were arrested, put on trial and imprisoned for their military and political collaboration. Many were deprived for life of their civil rights. The consultation of the trial dossiers has enabled us to determine that these female militants were from the middle classes, had been influenced in their political commitment by their families, came from parctising Catholic backgrounds and demonstrated a strong ideological endogamy.

FABRICE MAERTEN

HET VERZET : EEN EMANCIPATIEFACTOR VOOR DE VROUW ?

De casus Henegouwen

Het onderzoek naar de deelname van vrouwen aan het verzet is lang verwaarloosd. Het heel eigen karakter van dit verzet werd met name door de vrouwenbewegingen in ere hersteld. Zij zagen in het engagement van de verzetsvrouwen het begin van een bewustwording die uitmondde in de emancipatiegolf van de jaren zestig en daarna. Dit artikel wilde deze opvattingen confronteren met een langlopende analyse met betrekking tot de situatie in Henegouwen. Vanwege haar overwegend linkse oriëntatie leek deze provincie immers voorbestemd voor veranderingen.

Drie complementaire benaderingswijzen dienden bij deze enquête tot leidraad. Het onderzoek van de sluikpers (een bijna exclusieve mannenaangelegenheid) toont aan dat de vrouw een verwaarloosbare plaats inneemt in de verzetsretoriek. In de bij extreem-links aanleunende pers komt de vrouw iets vaker ter sprake, maar toch wordt zij ook daar beperkt tot functies die uiteindelijk slechts in het verlengde liggen van haar traditionele rol als moeder aan de haard.

De kwantitatieve analyse levert een minder eenzijdig beeld op van de vrouwen in het verzet. Niet enkel gingen hun activiteiten verder dan deelname aan demonstraties en hulp aan illegalen, maar bovendien breekt een aantal van hen uit het keurslijf van de onderworpen vrouw, vaak door een combinatie van gunstige factoren inzake leeftijd, milieu, opleiding en beroep. Zij weigeren in het verzet de moederrol te vervullen die hen in de toenmalige maatschappij was toebedeeld.

De mondelinge enquête bevestigt de resultaten van het kwantitatieve onderzoek. Ze laat vooral toe het verzetsparcours opnieuw in een levensloop in te passen. Zo

komt men tot de ontdekking dat de gezinswaarden, in het engagement tot uiting komen. Ander zijds leidt de intensiteit en het nieuwe van de oorlogsbelevissen tot een distantiëring van de meegekregen opvoeding. Dit beïnvloedt de verhoudingen tussen de seksen, maar ook een hele reeks socio-culturele verschillen. Na de oorlog kennen deze gewijzigde opvattingen slechts een geringe verbreiding omdat maar een kleine minderheid van de vrouwen bij het verzet betrokken was. Deze voelden zich gemarginaliseerd en hadden bijgevolg geen andere keuze dan zich aan te passen aan de heersende rolpatronen. Evenals de andere vrouwen moesten zij wachten tot de jaren zestig voor het verwerven van een grotere persoonlijke autonomie.

FABRICE MAERTEN

THE RESISTANCE : AN EMANCIPATORY FORCE FOR WOMEN ?

The case of the Hainaut

The study of the participation of women in the Resistance possesses a particular interest : long neglected, it has been given a high profile by feminist movements which believe that this engagement was the precursor of the growth of women's consciousness which culminated in the emancipation of the 1960s and subsequent decades. The purpose of this article is therefore to test this interpretation by means of a long-term study of a region, the Hainaut, which seems at first sight particularly susceptible to such changes, being essentially a bastion of the political left.

Three complementary means of analysis serve as the basis of this study. Firstly, a study of the almost entirely male-dominated clandestine press serves to demonstrate the manner in which women occupied only a highly negligible place in Resistance rhetoric. If the extreme-left press accorded a little more importance to the role of women, it nevertheless did so in a manner which confined women to tasks which were no more than a transposition of their traditional role as the protector of the home.

Secondly, a quantitative analysis provides a more nuanced image of female Resistance activists. Not only did they extend their activities well beyond participation in mass demonstrations and assistance to illegal persons, but a certain number of them, by virtue of their age, background, education and profession, proved able to break free of the role of the submissive woman, capable only of reproducing in the Resistance the 'maternal' role conferred on women by the society of the time.

Finally, the oral enquiry reinforced the results of the quantitative investigation. In particular, it enables us to situate the Resistance experience in the life experience as a whole. In this way, it demonstrates that their engagement in the Resistance struggle was in most cases a product of values transmitted by their family. And yet their wartime experiences, through their intensity and novelty, served to distance them from the

education which they had received. This process of distancing was related to gender relations but also to a whole series of socio-cultural cleavages. Moreover, this state of mind was all the more difficult to transmit in the post-war era because the Resistance had only influenced a small minority of women. Feeling themselves to be marginalised, female Resistance activists thus had no choice other than to conform to the contemporary values while awaiting, in common with others, the 1960s in order to acquire a greater personal autonomy.

PENNY SUMMERFIELD

LES FEMMES EN GRANDE-BRETAGNE DURANT LA SECONDE GUERRE
MONDIALE
Un essai historiographique

L'histoire des femmes durant la Seconde Guerre mondiale a été sujette à diverses interprétations. Trois courants principaux peuvent être distingués dans cette historiographie. L'approche libérale progressiste des années 1950 et 1960 laisse apparaître que les femmes pendant la guerre se sont émancipées : la guerre a précipité les femmes vers la modernité et les a conduites à une position plus équivalente à celle détenue par les hommes. Les historiens féministes des années 1970 et 1980 trouvèrent cette conception terriblement exagérée. Le débat s'articule autour de deux thèmes : les relations entre les sexes dans la population active et les femmes et la politique sociale dans la Seconde Guerre mondiale. Plutôt que de mettre sur pied d'égalité la position des travailleurs et des travailleuses, la guerre a conduit à une séparation entre les sexes. Les interprétations de la politique sociale sous l'occupation sont partagées. D'après les uns, un soutien important fut bien accordé (par l'Etat) aux familles d'ouvrières de l'industrie de guerre, mais ces dispositions furent immédiatement abandonnées une fois la paix retrouvée. D'après un deuxième point de vue, cette politique n'a pas apporté grand chose parce qu'elle était soutenue par l'idée que les femmes en temps de guerre restaient également les piliers de la famille. Le troisième courant historiographique, celui des années 1980 et 1990, se rapporte aux facteurs subjectifs avec lesquels les femmes ont un lien en temps de guerre. Aussi bien les interprétations libérales que féministes ne donnèrent pas de réponse à la question de savoir si les femmes souhaitaient également ces changements. Des historiens utilisèrent, pour répondre à cette question aussi bien dans un sens négatif que positif, des sources constituées de réponses subjectives de femmes. En réaction à cela, les post-structuralistes se détournèrent de la subjectivité et se concentrèrent sur la déconstruction des identités féminines dans le discours sur la guerre. Le plus récent développement historique s'intéresse à nouveau à la subjectivité et essaye de l'associer au discours : la construction imaginaire que les femmes ont élaboré en temps de guerre à leur propre sujet est étudiée en tenant compte des représentations culturelles de l'identité féminine, y compris dans le récit des historiens.

PENNY SUMMERFIELD

VROUWEN IN GROOT-BRITANNIË IN DE TWEDE WERELDOORLOG

Een historiografisch essay

De geschiedenis van vrouwen in de Tweede Wereldoorlog is aan veranderende interpretaties onderhevig geweest. Drie hoofdstromingen kunnen in die geschiedschrijving worden onderscheiden. De liberale progressieve benadering van de jaren 1950 en 1960 liet uitschijnen dat vrouwen tijdens de oorlog geëmancipeerd werden : de oorlog leidde vrouwen versneld naar de moderniteit en een meer aan mannen evenwaardige positie. Feministische historici van de jaren 1970 en 1980 vonden deze opvatting schromelijk overdreven. Daarbij stonden twee thema's centraal : de relaties tussen de seksen bij de beroepsbevolking en vrouwen en sociale politiek in de Tweede Wereldoorlog. Veeleer dan de positie van werkende mannen en vrouwen gelijk te schakelen, droeg de oorlog bij tot een scheiding tussen de seksen. De interpretaties van de sociale politiek in oorlogstijd zijn verdeeld. Volgens de ene opvatting werd aan de gezinnen van arbeidsters in de oorlogsindustrie wel een uitgebreide steun verleend, maar deze voorzieningen werden onmiddellijk teruggedroefd bij het bereiken van de vrede. Volgens een tweede visie bracht deze politiek weinig bij, omdat ze eigenlijk steunde op de overtuiging dat vrouwen ook in oorlogstijd de hoedsters van het gezin bleven. De derde stroming in de geschiedschrijving, die van de jaren 1980 en 1990, heeft betrekking op subjectieve factoren waarmee vrouwen in oorlogstijd te maken hadden. Zowel de liberale als de feministische interpretatie gaven geen antwoord op de vraag of vrouwen deze veranderingen ook wensten. Historici gebruikten de subjectieve antwoorden van vrouwen als bronnenmateriaal om zowel in positieve als in negatieve zin op deze vraag te antwoorden. Als reactie hierop keerden de poststructuralisten zich af van de subjectiviteit en concentreerden zij zich op het uiteenrafelen van de vrouwelijke identiteiten in het oorlogsdiscours. De jongste historische ontwikkeling vindt opnieuw de weg naar de subjectiviteit en tracht deze te koppelen aan het vertoog : de beeldvorming die vrouwen in oorlogstijd rond zichzelf hebben opgebouwd wordt onderzocht in relatie tot de cultuurgebonden voorstellingen van de vrouwelijke identiteit, inbegrepen in het relaas van historici.

FRANÇOISE THÉBAUD

TWEDE WERELDOORLOG, VROUWEN EN VERHOUDINGEN TUSSEN

DE SEKSEN

Een proeve van geschiedschrijving

Veeleer dan zich toe te spitsen op de oorlogservaringen van vrouwen, probeert dit artikel een synthese te bieden van het onderzoek met betrekking tot de vrouwen-geschiedenis in het kader van de Tweede Wereldoorlog. Het gaat om de zichtbaarheid van vrouwen, de evolutie van het *gender system* en de sexuering van de oorlogspolitiek. Veel meer dan de negatieve aspecten van de oorlog, waarvan de seksespecifieke gevolgen

(zoals het onevenwicht tussen de seksen, het seksueel geweld tegen vrouwen en de geschoren hoofden) almaar meer bekend raken, is de economische, sociale en militaire mobilisatie van vrouwen het voornaamste onderwerp van onderzoek geweest. Noch deze mobilisatie, noch de deelname van vrouwen aan het verzet heeft na de oorlog tot een herdefiniëring van de sekserollen geleid; de veralgemening van het vrouwenstemrecht en de nieuwe demografische gedragswijzen kunnen dit besluit niet echt ontkrachten.

FRANÇOISE THÉBAUD

THE SECOND WORLD WAR, WOMEN AND GENDER RELATIONS
A historiographical essay

Making due allowance for the diversity of the forms which the war took and the diversity in women's experiences of it, this essay seeks to provide a synthesis of those works which apply the issues raised by women's history - notably those of the visibility of women, of the evolution of the gender system and the 'engendering' of wartime policies - to the analysis of the Second World War. More than the negative aspects of the war, of which the consequences for gender relations (such as the imbalance between the sexes and the violence towards women, notably the shaved heads) are increasingly well known, it is the economic, social and military mobilisation of women which has been the focus of the greatest research. Just as with their participation in the Resistance, so this mobilisation of women did not lead to a redefinition of gender roles in the post-war era, despite the generalisation of female suffrage and new forms of demographic behaviour.

ELIANE GUBIN

VROUWEN TUSSEN DE TWEE WERELDOORLOGEN
Werkelijkheid en beeldvorming, 1918-1940

De recente geschiedschrijving ziet het interbellum als een periode van sterke achteruitgang van de situatie van de vrouw. Deze constatering is het vaakst gebaseerd op het onderzoek van de onmiddellijke gevolgen van de oorlog: een zeer beperkte politieke erkenning (enkel gemeentelijk stemrecht), stagnatie van de burgerlijke gelijkheid (de hervorming van het burgerlijk wetboek in 1932 was van weinig betekenis) en het voortduren van de economische ongelijkheid. Toch is de situatie van de vrouw aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog in niets vergelijkbaar met die van voor 1914. Steunend op de belangrijke veranderingen die de maatschappij tussen 1918 en 1940 kenmerken, gaat dit artikel op zoek naar de bouwstenen van de toekomstige emancipatie, al bleven de effecten ervan nog verborgen.

Uit het onderzoek naar vrouwenarbeid blijkt zowel de aanzienlijke wijziging in de verdeling van de beroepsactiviteiten als in de houding die vrouwen tegenover betaald

werk aannemen. Het onophoudelijke verzet van de maatschappij tegen 'carrière-vrouwen', het offensief tegen getrouwde werkende vrouwen in de jaren dertig, de *ad nauseam* herhaalde oproepen om vrouwen aan hun taak van huisvrouw en procreatie te herinneren, zijn even zovele indicatoren van het feit dat een herstel van de traditionele rolverdeling en het traditionele gezin niet lukte.

ELIANE GUBIN

WOMEN FROM ONE WAR TO ANOTHER
Realities and representations, 1918-1940

The inter-war years are considered in the recent historiography as a period of marked regression in women's position in society. This interpretation is based generally on an examination of the immediate consequences of the war : the very limited political recognition (signified by women obtaining the vote in communal elections only), stagnation in moves towards civil equality (a reform of the civil code in 1932 but carried out with little energy), and the persistence of forms of economic inequality. Nevertheless, the position of women on the eve of the Second World War was no longer at all comparable with that in 1914.

Basing itself on the significant changes which had overwhelmed society between 1918 and 1940, the article therefore seeks to uncover those elements which can be considered to have laid the basis for future emancipation, even if their effects were not immediately visible.

The examination of female employment permits one to stress the significant changes which took place both in the distribution of the professional activities of women, as well as in their relationship to paid labour. The determined social resistance to female 'careers', the wide-ranging offensive against the employment of married women during the 1930s and the endlessly repeated calls to women to remember their roles as housewives and mothers : all serve to indicate that the restoration of a traditional distribution of roles and of the traditional family hierarchy had not been fully accomplished.